

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ НА ХЕРСОНЩИНІ у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ліквідація кріпацтва обумовила прискорення економічних і соціальних процесів на теренах Російської імперії. Модернізація вимагала нової якості освіти. Особлива увага приділялася розвитку професійної освіти. Херсонщина як аграрний регіон потребувала створення навчального закладу, який би готував фахівців для сільського господарства. Цю функцію успішно виконала Херсонська сільськогосподарська школа (згодом сільськогосподарське училище).

Ключові слова: сільськогосподарська школа, Херсонщина, модернізація.

Ликвидация крепостничества обусловила ускорение экономических и социальных процессов на территории Российской империи. Модернизация требовала нового качества образования. Особое внимание уделялось развитию профессионального образования. Херсонщина как аграрный регион имела потребность в создании учебного заведения, которое могло бы готовить специалистов для сельского хозяйства. Эту миссию успешно выполнила Херсонская сельскохозяйственная школа (позже сельскохозяйственное училище).

Ключевые слова: сельскохозяйственная школа. Херсонщина, модернизация.

The elimination of serfdom led to the acceleration of economic and social processes on the territory of the Russian Empire. Upgrading required a new quality of education. Particular attention was paid to the development of professional education. Kherson as agricultural region needed to establish an educational institution that would train specialists for agriculture. This mission was successfully accomplished by Kherson School of Agriculture (later Agricultural College).

Key words: School of Agriculture. Kherson region, modernization.

Одним із важливих факторів соціального прогресу суспільства є процес передачі досвіду від одного покоління до іншого, тобто підготовка професійних кадрів. Соціальним інститутом суспільства, що підтримує і відновлює кваліфіковану підготовку підростаючого покоління, є система освіти і її основна ланка – професійні учбові заклади.

Із розвитком капіталізму на теренах Російської імперії невинно виростала потреба в кадрах висококваліфікованих працівників, здатних обслуговувати складне обладнання. Все більше підготовлених фахівців вимагало і сільське господарство, адже якість підготовки професійних кадрів не завжди могла задовольнити зростаючі запити економіки. Створення нової професійної школи було гострою необхідністю. З цією обставиною царський уряд змушений був рахуватися в своїй політиці в області професійної освіти.

В провінційних містах фахівців середньої ланки готувало порівняно невелике число

учбових закладів, що загалом узгоджувалося з тими тенденціями, які були характерними для всієї Росії. Потреба в кваліфікованих спеціалістах привела до того, що в першу чергу поступово почала формуватися мережа нижчих і середніх спеціальних учбових закладів професійного характеру. Процес їх створення зайняв достатньо часу. В пореформеній Росії питання освіти вирішувались достатньо повільно. Буржуазія дбала про освіту простого люду постільки, поскільки це було їй необхідно.

У порівняно молодих містах (до яких відносимо Херсон) найбільш широкого розвитку в пореформенний період набула початкова професійна школа, що давала можливість якісного покращення кадрового потенціалу дрібного і середнього агропромислового комплексу, мореплавства, торгівлі, будівництва тощо. І це цілком закономірно, адже модернізація в Російській імперії, що відбувалася після реформи 1861 року, у

відповідності до нових соціально-економічних умов вимагала переходу до підготовки професійних кадрів нижньої та середньої ланки.

В авангарді всіх модернізаційних процесів пореформеної Росії знаходились, перш за все, міста, що стали центрами соціально-економічних, суспільно-політичних і соціокультурних перетворень. Одним із таких центрів на півдні імперії став Херсон. Перетворення в освітній сфері направлялися центральними органами влади і набували широкої підтримки з боку земств [1].

У 1869 році урядовим розпорядженням дозволялося створювати у початкових народних училищах ремісничі класи [2, с. 240]. У земських школах почали з'являтися навчальні предмети ремісничого характеру.

Із метою методичного забезпечення уроків директор народних шкіл Херсонської губернії В. І. Фармаковський розробив методику проведення занять із ручної праці, у якій особливу увагу звертав на користь праці, виховання акуратності, уваги, самостійності, наполегливості [3]. Він запропонував план проведення занять, навів приклади моделей виробів. Це, на його думку, повинно було сприяти покращенню відвідування учнями школи [4, с. 85]. На допомогу вчителям у 1872 році була рекомендована книжка «Курс землеробства» [5, с. 23].

18 січня 1892 року, з метою привернути увагу земств до професійної освіти у народних училищах, Міністерство народної освіти видало циркуляр «Про звернення уваги земств до користі відкриття курсів садівництва та городництва для учителів, також влаштування при школах садів і городів» [6, с. 341]. Це дало поштовх до того, що у 90-х роках ХІХ ст. департаментами землеробства та сільської промисловості, херсонською губернською владою, Єлисаветградським повітовим земством почали регулярно проводитися теоретичні та практичні заняття для вчителів народних шкіл із ремісничого навчання [7, арк. 12]. Такі курси були організовані при Херсонській сільськогосподарській школі (земському сільськогосподарському училищі), що сприяло впровадженню у школах ручної праці і кошикоплетіння, квітництва, бджільництва,

шовківництва [8, с. 456; 9, с. 11-12; 10, арк. 88].

Для підвищення рівня сільськогосподарської підготовки вчителів, особливо сільських шкіл, у 1905 році у навчальний курс Херсонської вчительської семінарії було *«введено курс викладання з окремих галузей сільського господарства»* [11, с. 520].

Таким чином, різні навчальні заклади давали основи сільськогосподарських знань. Однак, ключову роль у підготовці фахівців для сільського господарства Херсонщині було відведено сільськогосподарській школі (згодом реформованій в училище). А розпочиналося все наступним чином, 1 вересня 1874 року було оголошено набір документів від бажаючих вступити до Херсонської земської сільськогосподарської школи ІІІ розряду.

На перших порах навчання було організовано за трирічним, а згодом чотирирічним терміном. Метою цього навчального закладу стала підготовка учнів із різних галузей сільського господарства. До училища приймали юнаків віком від 14 до 20 років, які мали базову освіту 3-4 класи і успішно склали вступні випробування. *«Від бажаючих поступити в навчальний заклад, було прийнято 93 заяви, зараховано 36 осіб, в тому числі: із повітів Херсонської губернії: Олександрівського – 7, Єлисаветградського – 5, Ананьївського – 3, Тираспольського – 2, Херсонського – 19»* [12, с. 13].

Офіційне відкриття навчального закладу відбулося 8 жовтня 1874 року. Двері до актовій зали відкрив його перший директор Є. Г. Котельников. Вихованці знаходилися на повному утриманні, але підпорядковувалися строгому розпорядку дня. Губернське зібрання для здібних учнів із бідних родин виділяло стипендії. Забезпечені батьки двічі на рік вносили встановлену платню.

У Державному архіві Херсонської області нами виявлені матеріали стосовно навчання (і оплати за навчання) сина відомого білозерського поміщика, науковця-практика, мецената, художника, археолога-початківця Георгія Львовича Скадовського. Патріот свого краю, він як член Херсонської земської управи, використовуючи свій вплив, постійно виступав із пропозиціями стосовно покращення справ у сільському господарстві, пропагував передові методи обробки

землі, створював показові ділянки, писав популярні статті по цим питанням, ратував за організацію дослідних сільськогосподарських станцій.

У розписці, наданій Г. Л. Скадовським на ім'я директора йшлося:

«Я, що нижче підписався, землевласник дворянин Георгій Львович Скадовський, цим зобов'язуюся стосовно Херсонського земського сільськогосподарського училища про наступне:

1) плату за право навчання вносити потрібно в установлені терміни 1 січня і 1 липня наперед;

2) у випадку не акуратної сплати грошей чи у випадку звільнення цього учня з училища, зобов'язуюся негайно взяти його на своє утримання і виплатити всі його недоїмки. ...В іншому разі воно (училище) має право вимагати з мене, нараховані на Івана Скадовського кошти... через поліцію...» [13, арк. 5].

Перший директор покинув училище вже через два роки після відкриття. Справа у тому, що відповідно до Статуту він не був наділений необхідними повноваженнями, тоді як Опікунська рада, обрана губернським зібранням, та різноманітні ревізійні комісії вважали своїм обов'язком «скеровувати» роботу навчального закладу на власний розсуд.

Особлива увага в ході навчання вихованців приділялася практичним заняттям. У Херсонському сільськогосподарському училищі перед початком літньої польової роботи розроблявся цілий комплекс заходів щодо перевірки й контролю її результатів, серед яких: практична робота учнів оцінювалась щоденно, потім виводилась загальна середня оцінка за всю літню практику. Такий підхід спонукав до кращої, продуктивної роботи щодня. Керівництво училища намагалось організовувати повноцінну позакласну роботу.

Окрім теоретичного навчання, практичних занять у майстернях і польової практики, атестація випускників училища здійснювалась й на підставі результатів праці по закінченню училища.

«Його превосходительству пану директору Херсонського сільськогосподарського училища. Від випускника Херсонського

сільськогосподарського училища вченого управителя Михайла Михайловича Еміна.

Клопотання.

Подаю при цьому атестат про закінчення курсу в Херсонському сільськогосподарському училищі і посвідчення калужького поміщика Миколи Васильовича Rogozina в тому, що я з 1894 р. перебуваю у нього управителем помістя. Покірно прошу Ваше превосходительство здійснити подання на підставі Височайше затвердженого 30 травня 1878 р. положення про землеробські училища і видати мені свідоцтво про звання вченого управителя.

10 грудня 1901 р.

Адреса: Калужька губернія, Мосальський повіт, Московсько-Варшавське шосе, сільце «Михайлівський хутір», с. Добросельє» [13, арк. 12].

Порівняльний аналіз стану навчально-виховного процесу початкових та середніх училищ різних відомств підтверджує тезу про те, що земські училища були найбільш прогресивними, передовими навчальними закладами, які відповідали вимогам часу, оскільки головна мета навчання і виховання в них – формування всебічно розвинутої особистості, доброго господаря і свідомого громадянина.

Характерно, що місцеві громади високо цінували фахівців, що отримували спеціалізовану фахову підготовку. Сільська община, пов'язана круговою порукою та зобов'язаннями, йшла на зустріч тим, хто вступав до сільськогосподарського училища. Прикладом такого розв'язання є свідоцтво про волю, видане одному із учнів. «Свідоцтво про волю. Видане воно від Димидівського волосного старшини, колишньому селянину села Яковлівки Демидівського повіту Самсону Степановичу Щербині, що народився 26 червня 1865 року, учневі Херсонського сільськогосподарського училища на засвідчення того, що він звільнений із середовища селян села Яковлівка; причому при його звільненні дотримані загальні вимоги ст. 130 загального положення про селян..., про що є рішення общини за № 13 і про що прикладанням казенної печатки засвідчено. 13 грудня 1886 року. Волосний старшина Василь Тимофійович» [12, арк. 2].

Свого розквіту Херсонське сільськогосподарське училище досягло за його багато річного директора Анатолія Олександровича Ніколаєва [13]. Із 10 листопада 1882 року він очолив навчальний заклад [14, арк. 1].

Це була високоосвічена людина.

«Атестат. Рада Петровської землеробської і лісової академії цим засвідчує, що Анатолій Ніколаєв, син колезького радника Олександра Ніколаєва, народився 28 листопада 1842 року, православного віросповідання. В серпні 1873 р. потупив із числа студентів фізико-математичного факультету імператорського Санкт-Петербурзького університету слухачем Петровської академії, а в 1874 р. переведений на 3 курс студентом по відділу сільського господарства. За час перебування в Академії він ... задав необхідні екзамени...

Радою Академії постановлено 17 червня 1875 р. удостоєний звання дійсного студента сільського господарства, з присвоєнням ... прав і переваг, що надаються дійсним студентам Російських університетів.

...Якщо виконає всі необхідні вимоги, то може бути затверджений у ступені кандидата сільського господарства...

Атестат виданий 31 жовтня 1875 р.» [14, арк. 33].

Нами виявлена та опрацьована «Програма занять кандидата сільського господарства А. О. Ніколаєва, залишеного при Академії стипендіатом вищого розряду» [15, арк. 31-32]. Залишений при Академії на два роки для занять по сільськогосподарській економії і сільськогосподарському рахівництву. Практичні заняття він пройшов у Чернігівській губернії, а по тому здійснив здачу іспитів на магістра і пройшов стажування за кордоном.

Всі протиріччя в економічному, соціально-політичному і культурному житті Російської імперії, як у дзеркалі, відобразились на професійній освіті в провінції. Однак, незважаючи на окремі відхилення, викликані як зовнішніми, так і внутрішніми причинами, загалом, процес розвитку системи професійної підготовки населення мав поступальний характер.

У 1912 році, з дозволу Головного управління землевпорядкування і землеробства, Херсонське середнє сільськогосподарське

училище було реорганізоване за Положенням про сільськогосподарську освіту, прийнятим 26 травня 1904 року. На його підставі, у Відношенні, датованому 28 лютого 1912 року за № 305-4827, Херсонська губерньська земська управа представила на затвердження Головного управління землевпорядкування проекти штату і учбового плану училища.

У поданому проекті учбового плану, в порівнянні із звичайним планом для середніх училищ, загальна кількість уроків була скорочена на три, але практичні заняття в зимовий період збільшено на 6 годин. При цьому тижневе навантаження з одних предметів було збільшено (наприклад історія), а з інших – скорочено (географія, мінералогія з геологією, анатомія і фізіологія тварин). У літній період було введено заняття по космографії (4 години). Загальне число практичних занять в цей період склало 95 годин на тиждень, що склало трохи менше 16 годин на клас. Розробка умов реформування училища відбувалася на засіданні під керівництвом дійсного статського радника І. І. Мещерського [16, арк. 7зв.].

Список осіб, що посідають штатні посади в Херсонському земському сільськогосподарському училищі, що підлягають перезатвердженню на посадах внаслідок реформування училища з першого січня 1912 р. за Положенням 26 травня 1904 р.:

директор – дійсний статський радник Євген Лукич Рекало, інспектор училища – надвірний радник Федір Дмитрович Рубін, законоучитель – священик Олексій Федорович Михайловський, управляючий господарством ферми училища – статський радник Іван-Олександр Карлович Шиман; викладачі: колезький радник Мануїл Васильович Кірьяков (Коломченко-Кірьяков), без чину Еріх Христофорович Бурзі, без чину Василь Петрович Ємельянов, без чину Михайло Павлович Кудінов, лаборант колезький секретар Пилип Іванович Устименко; вихователі: колезький секретар Анатолій-Герьєрт Карлович Кунст, без чину Василь Савович Бокий, секретар (він же бухгалтер) титулярний радник Гаврило Макарович Криволай [17, арк. 108].

Таким чином, створення та діяльність Херсонської земської сільськогосподарської школи (згодом училища) стало поворотним моментом у піднятті агрокультури в регіоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов В. Ф. Земство, народное образование и просвещение // Вопросы истории. – 1998. – № 8. – С. 44-60.
2. Относительно порядка разрешения на открытие как отдельных ремесленных классов при учебных заведениях Министерства народного просвещения // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1869. – № 10 (октябрь). – Одесса, 1869.
3. Фармаковский В. И. Начальная школа Министерства народного просвещения. – СПб., 1910. – 141 с.
4. Методика ручного труда по системе Соломона // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1889. – № 9 (сентябрь). – Одесса, 1889.
5. Министерские распоряжения. Курс ручного труда // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1872. – № 1 (январь). – Одесса, 1872.
6. Об обращении внимания земств на пользу открытия курсов садоводства и огородничества для учителей, а равно устройства при школах садов и огородов // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1892. – № 3 (март). – Одесса, 1892.
7. Держархів Миколаївської обл., ф. 78, оп. 4, спр. 791.
8. Официальные известия // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1891. – № 9 (сентябрь). – Одесса, 1891.
9. Народное образование в Херсонской губернии за 1894 год. – Херсон, 1894.
10. Держархів Миколаївської обл., ф. 125, оп. 1, спр. 3.
11. О введении в курс Херсонской учительской семинарии преподавания отдельных отраслей сельского хозяйства // Циркуляр по управлению Одесским учебными округом. – 1905. – № 9 (сентябрь). – Одесса, 1905.
12. Ушкаренко В. А., Мартынова Т. Д. Херсонское земское сельскохозяйственное училище. 1874-1919 // Херсонский государственный аграрный университет. Исторический очерк. 1874-1999. – Херсон : Айлант, 1999.
13. Держархів Херсонської обл., ф. 189 Херсонське земське сільськогосподарське училище, оп. 1, спр. 866 Особова справа Самсона Щербини.
14. Держархів Херсонської обл., ф. 189, оп. 1, спр. 869 Особова справа Михайла Еміна.
15. Коник Н. В. Директор Херсонського земського сільськогосподарського училища А. О. Ніколаєв // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон, 2005. – Вип. 12. – С. 128-133.
16. Держархів Херсонської обл., ф. 189, оп. 1, спр. 6714 Земство. Херсонська губернська управа.
17. Держархів Херсонської обл., ф. 189, оп. 1, спр. 1 Положення про сільськогосподарську освіту в Росії: доповіді, листування тощо.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., доцент **О. П. Тригуб**

© Я. А. Нагрибельний, 2012

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2012